

«ТАСДИҚ МЕКУНАМ»
и.в сардори кафедраи ҳифз
дар ҳолатҳои фавқулодда,
капитани милитсия
_____Нуруллозода М
“ _____ ” _____ 2018

Л Е К С И Я

(Аз фанни асосҳои омадаги ба ҳолатҳои фавқулодда)

*Мавзӯи №7. Ҳамкориҳои байналмиллалӣ дар доираи ҳалли
мушкилоти қӯли Сарез*

Мураттиб. капитани милитсия

Савирзода Д.

Душанбе - 2018

Нақша

Сарсухан

1. Маълумоти умумӣ дар бораи кӯли Сарез ва мушкилоти он
Оғози ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти мушкилоти кӯли Сарез.
2. Эмомалӣ Раҳмон ташаббускори асосии ҳалли мушкилоти кӯли Сарез
3. Лоихаи «Огоҳ намудани аҳоли дар ҳолати раҳнашавии обҳои кӯли Сарез»

***1. Маълумоти умумӣ дар бораи кӯли Сарез ва мушкилоти он.
Оғози ҳамкориҳои байналхалқӣ дар самти мушкилоти кӯли Сарез***

Азбаски дар кӯли Сарез хатари ҷиддӣ бо раҳнашавии оби он ва эҳтимоли хисороти бениҳоят калон ба иқтисодиёт ва вазъи экологии чумхуриҳои Осиёи Марказӣ ниҳон аст, проблемаҳои алоқаманд бо кӯли Сарез проблемаи минтақавии тамоми Осиёи Марказӣ мебошад ва бидуни кӯмаки ҷомеаи ҷаҳонӣ ҳалли он душвор ва ҳатто ғайриимкон аст.

Барои нигоҳдории кӯли Сарез дар ҳудудҳои ҳозираи он ва дар ҳамин ҳолате, ки ҳоло қарор дорад, безарар гардонидани ярчи соҳили рости он, ки дар 4 км аз сарбанди Усой қарор гирифтааст, инчунин ба ҳолати бехатар овардани худи сарбанди Усой ниҳоят зарур мебошад.

Вазифаҳои асосии ҳалли мушкилоти кӯли Сарез:

1. Таҳияи Барномаи ба ҳолати бехатар овардани кӯли Сарез
2. Ҷалби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба ҳалли мушкилоти кӯли Сарез ва ҷустуҷӯи сармоягузoron барои манбаҳои иловагии маблағгузорӣ, ки бидуни онҳо шурӯъ намудан ба татбиқи Барномаи байналмилалӣ расонидани кӯли Сарез ба ҳолати бехатар ғайриимкон аст.

Идораи «Сарез» соли 1997 ба роҳбарияти Шӯрои байнидавлатӣ ва Кумитаи байнидавлатии иқтисодии давлатҳои ИДМ муроҷиат намуда, хоҳиш намуд, ки дар ҷаласаҳои худ мушкилоти кӯли Сарезро мавриди баррасӣ қарор диҳанд ва баҳри ҳалли онҳо то ҳадди имкон кӯмаки молиявӣ расонанд. Масъала дар бораи кӯли Сарез дар ҷаласаҳои байналмилалӣ Шӯроҳои давлатҳои ИДМ моҳи июли соли 1997 дар ш.Одесса, моҳи юни с.1999 дар ш.Душанбе ва моҳи ноябри с. 1999 дар ш. Красноярск баррасӣ шуд. Бо кӯмаки Ташкилоти байналмилалӣ муҳоҷират Конфронси байналмилалӣ илмӣ минтақавӣ «Мушкилоти кӯли Сарез ва роҳҳои ҳалли онҳо» аз 9 то 11 октябри соли 1997 дар ш.Душанбе гузаронида шуд.

Пешниҳодоти Конфронс:

- огоҳ намудани ҷомеа дар бораи андозаи имконпазири хисорот, муҳоҷирати аҳоли дар ҳолати фав-қулудда ва таъсири чунин муҳоҷират ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии тамоми минтақаи Осиёи Марказӣ, хусусан дар Тоҷикистон;

- таҳияи Мурочиати муштарак ба ҷомеаи ҷаҳонӣ, зеро ҳалли мушкилоти кӯли Сарез дар самти ташкилӣ ва молиявӣ на танҳо барои давлати Тоҷикистон, балки тамоми давлатҳои Осиёи Марказӣ низ душвор аст. Конфронс ба намояндагони ташкилотҳои байналмилалӣ ва ВАО ҷиҳати ҷалби таваҷҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ нисбати мушкилоти кӯли Сарез, вобаста ба расонидани кӯмак бинобар дарёфти роҳҳои муштаракӣ ҳалли масъалаҳои ташкил намудани тадқиқот ва мушоҳидаҳои речавӣ аз болои устувории сарбанд, доманаҳои ярҷии кӯл, дигар қитъаҳои хавфнок ва мусоидат барои ташкили огоҳонидани пешакӣ дар минтақаи обхезии эҳтимоли мурочиат намуд.

2. Эмомалӣ Раҳмон - ташаббускори асосии ҳалли мушкилоти кӯли Сарез

Соли 1998 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Сарони давлатҳо мурочиат намуд. Мурочиатро Президенти Ҷумҳурии Қазоқистон Н.А. Назарбоев дастгирӣ намуд. Мутаассифона, аз ҷониби Ҷумҳурии Қазоқистон дар қори ҳалли проблемаи мазкур амале анҷом дода нашуд.

Девони Вазирони Ҷумҳурии Узбекистон дар ҷавоб ба Мурочиати Эмомалӣ Раҳмон бо мақсади расонидани кӯмак ба Ҷумҳурии Тоҷикистон барои гузаронидани тадқиқот вобаста ба ҳолати ҳозираи кӯли Сарез гурӯҳро иборат аз 6 нафар мутахассисони соҳаи ВХФ, Уз-гипромелиоводхоз, Госкомгеологияи Ҷумҳурии Узбекистон, Агентии GEF, фонди байналмилалӣи наҷоти Арал ба ш.Душанбе сафарбар намуд.

Моҳи сентябри соли 1998 комиссия бо ҷарҳбол ба кӯли Сарез расонида шуд ва он дар муддати 5 рӯз тадқиқоти худро гузаронид. Дар асоси он хулосаҳои зерин қабул карда шудааст:

1. Кӯли Сарез бо андозаи 17 км³ об дар шароитҳои муосир маҳзани нодири оби ошомиданӣ мебошад, ки мислаш дар Осиёи Марказӣ вучуд надорад. Бо сабаби обшавии пиряхҳо ва барфтуҷаҳо, ки мушоҳида карда шудааст ва эҳтимол дар оянда мушоҳида карда мешавад, кӯли Сарез ҳамчун захираи оби ошомиданӣ барои наслҳои оянда бояд баҳо дода шавад.

2. Ярҷи соҳили рост ва сарбанди Усой организмҳои зиндае мебошанд, ки аз болои вусъатёбии онҳо бояд бодикқат назорат кард.

3. Хатари калонтаринро ярҷи соҳили рост дорост. Агар андозаи имконпазири ярҷро 0,7 км³ ба ҳисоб гирем, ҳангоми фурӯхамидани он рехтани мавҷи об аз болои сарбанд рух медиҳад, ки ҳаҷми он то 200 млн. м³ (қисми андозаи об дар кӯли Шадов ҳамъ мешавад) мерасад. Дар ин асно раҳнашавии шадиди канораҳои банди Усойро тахмин кардан мумкин аст, ки хароб кардани мавзёҳои дар поён ҷойгиршударо боз ҳам мураккабтар месозанд

3.1. Вусъатёбии ҷарӣ дар қисми поёнии он ба вайроншавии сарбанд оварда мерасонад. Айни замон сарғаҳи ҷарӣ то қишрҳои ковоки Усойдара расидааст, ки қувваи онҳо метавонад то ба 70 м. расад.

Ҳамзамон масофаи бурриши оби қисми болоӣ то сарғаҳи чарӣ тақрибан 400-450 метрро дар бар мегирад, ҳангоми фишор то ба 70-100 м расида, боиси суръатнок гардидани чараёни полоишӣ мегардад. Айни замон дар гирду атрофи чӯйборҳои полоишбанда, аз мушоҳидаҳо полоиши баръакс ташаккул ёфтааст, ки устувори он аз фишор вобаста мебошад (масалан, ҳангоми ногаҳон зиёдшавии фишори об соли 1994 ба 7-8 м дар қисми поёни суффозияи хоки зери сарбанд ба назар мерасид). Дар хоки ковоки ноустувори ин қисми сарбанд рахнашавии қишри болоии сарбанд ва ташаккулёбии обканда метавонад ба вучуд ояд, ки боиси мавҷи фалокатовар дар қисми поёни мегардад.

4. Бо мақсади нигоҳдории кӯли Сарез дар андозаи кунунӣ, бояд ярчи соҳили рост ва сарбанди Усой ба ҳолати беҳатар оварда шавад.

5. Идома додани корҳои илмӣ-тадқиқотӣ бо мақсади таҳияи асосноккунии техникаю иқтисодии чорабиниҳо ҷиҳати ба ҳолати беҳатар овардани кӯли Сарез.

6. Ҳамчун чорабиниҳои аввалиндарача ҳисобидани коркарди системаи назорат ва огоҳонидани аҳоли бо мақсади ҳифзи аҳолии дар ҳудудҳои поёнтар қароргирифта, дар якҷоягӣ бо кӯшишҳои вазоратҳои ҶФ ҷумҳуриҳои Тоҷикистон, Туркменистон ва Узбекистон.

Аз замони пайдоиши Идораи «Сарез» Президенти кишвари мо Эмомалӣ Раҳмон ба он таваҷҷӯҳи хосса зоҳир менамояд. Ин буд, ки соли 1998 дар чараёни баромади худ дар Саммити генералии СММ Эмомалӣ Раҳмон дар қатори масъалаҳои дигар ба сарони давлатҳо ва роҳбарони ташкилотҳои байналмилалӣ ҷиҳати расонидани кӯмаки молиявӣ аз рӯи имконият дар ҳалли масъалаи кӯли Сарез муроҷиат намуд. Дар ҷавоб ба ин муроҷиат ноиби Президенти Бонки Ҷаҳонӣ, ҷаноби Йоханс Линн соли 1999 ба Душанбе ташриф оварда, ҳамроҳи Президенти ҷумҳури минтақаи кӯли Сарезро тавассути чархбол мушоҳида намуда, бо ин дурдонаи табиат шинос шуд. Пас аз ин боздиди худ аз кӯли Сарез, ҷаноби Йоханс Линн ба ин иншоот гурӯҳи олимон, муҳандисон, мутахассисони геолог, экологҳо, сотсиологҳо, мутахассисонро, ки бо масъалаҳои хабардоркунии аҳоли ва мониторинг машғуланд, равон намуд. Дар асоси хулосаҳои ин гурӯҳ ҷаноби Й. Линн ба Президенти ҷумҳурии мо хабар расонид, ки масъалаи расонидани кӯмаки молиявӣ дар ҳалли масъалаи кӯли Сарез дар ҷаласаи Шӯрои директорони Бонки Ҷаҳонӣ моҳҳои сентябр-октябри соли 1999 мавриди баррасӣ қарор гирифта, минбаъд бояд ҳалли худро ёбад.

2. Лоихаи «Огоҳ намудани аҳоли дар ҳолати рахнашавии обҳои кӯли Сарез»

Ба қисмати ташкилӣ иҷрои корҳои зерин дохил мешаванд:

а). оид ба таъсиси базаи илмию истеҳсолии Сарез, яъне сохтмони бино ва таҷҳизонидани он бо техникаи ҳисоббарор ва воситаҳои алоқа. Мақсади асосии ташкили базаи истеҳсолӣ – ташкили маҳзани маълумот

дар бораи кӯли Сарез, ярчи хамидаи соҳили рост ва сарбанди Усой, маълумот дар бораи поилоиши сатҳи об ва ҳоказо;

б). гузаронидани назорати деформатсионии вусъатёбии равандҳои геологӣ;

в). ташкили мушоҳидаҳои сейс-мологӣ дар минтақаи кӯли Сарез;

г). дақиқсозии сохтори тектоникӣ ва сейсмотектоникии ҳавзаи кӯли Сарез;

д). гузаронидани мушоҳидаҳои гидрологии речаи обии кӯли Сарез.

Пас аз анҷом бахшидани тамоми корҳои ташкилӣ, илмию тадқиқотӣ ва ба охир расонидани сохтмони роҳи автомобилгард, ҷиҳати ҳалли масъалаи истифодабарии васеи обҳои кӯли Сарез, аз ҷумла барои сохтмони силсилаи нерӯгоҳҳои хурди барқиву обӣ ва таъмини аҳолии бо нерӯи барқи арзон, инчунин бо оби мусофҳои ошомидани имконият ба вучуд меояд.

Бояд қайд кард, ки иҷрокунандаи асосии корҳои геологӣ, гидрологӣ ва мушоҳидаҳои речавӣ дар кӯли Сарез дар замони Иттиҳоди Шӯравӣ, Саридораи геологии «Геологияи Тоҷик» ва экспедитсияи ҷанубии он (ЮГГЭ) буд. Бинобар ин аз лаҳзаи таъсисёбии худ Идораи «Сарез» дар асоси шартнома бо ЮГГЭ гузаронидани мушоҳидаҳои ҳамасолаи речавии муҳандисӣ-геологӣ, гидрогеологиро дар кӯли Сарез ташкил намуд ва ҷунин фаъолияти муштарак минбаъд низ давом дода мешавад.

Тӯли замони сипаригашта аз лаҳзаи таъсисёбии Идораи «Сарез»-соли 1997 то айнаи замон ЮГГЭ дар асоси супориши техникӣ, ки аз ҷониби Идораи «Сарез» пешниҳод шудааст, якҷанд силсилаи мушоҳидаҳоро бо давомнокии 3 сол гузаронида, дар асоси онҳо ҳисоботҳои илмию тадқиқотӣ пешниҳод намудааст. Ба истиснои мушоҳидаҳои геологӣ, речавӣ, Идораи «Сарез» мушоҳидаҳои топогеодезӣ низ ташкил намудааст. Дар ин давра теъдоди онҳо ба ду адад расидааст.

Зарурати омӯзиши тӯлонии статсионарӣ ва инструменталии реча ва омӯзиши пайдоиши воқеии зухуроти экзогенӣ дар канораҳои кӯли Сарез ва сарбанди Усой бо омилҳои зерин асос ёфтааст:

- бо равандҳои фаъоли бодле-сидашавӣ, дар нишебии поёнии сарбанди Усой ва вусъатёбии ҷарии шохобҳо;

- инкишофи сабтгардидаи ҷисмҳои азими ярчӣ дар канораҳои рост ва соҳилҳои чапи кӯли Сарез, дар наздикии бевосита аз сарбанди Усой.

Аксарияти омилҳои муқарраргардида ҳоло ба тарзи кифоя омӯхта нашудаанд, хусусан дар речаи масоҳатӣ ва вақтӣ. Дар давоми иҷрои корҳо якҷанд силсилаи мушоҳидаҳои речавӣ дар канораҳои кӯли Сарез, бо мақсади пешгӯии равандҳои ярчӣ, иҷро карда шуданд. Корҳои лоиҳашаванда имконият медиҳанд, ки як қатор мушоҳидаҳо тибқи афзоиши ярчҳои азимҷусса ва фӯрӯхамихо омӯхта шаванд, ки барои тасҳеҳи ҷорабиниҳои наҷотбахшанда дар кӯли Сарез ва ҳавзаи дарёи Амударё зарур мебошанд.

Дар давраи аз 4 то 15 юни соли 1999 ба ш. Душанбе ва минтақаи кӯли Сарез ҳайати вакилони Бонки Ҷаҳонӣ бо сарвари Александр Палмиери ташриф оварданд. Ба ҳайати ин вакилон Баллиев Қурбонгелди, директори Компоненти С – бехатарии сарбандҳои ФБНА (Фонди байналмилалӣ наҷоти Арал), ҷаноби Скотт Вебер аз комиссияи СММ оид ба фалокатҳо, инчунин мутахассисони намоёни гидравлика, геологон ва дигарон аз Италия, Ҷопон, Швейтсария, Англия, Олмон, ИМА, намояндагони СММ ва Барномаи рушди СММ дар Тоҷикистон шомил буданд. Ҳайати мазкур дар ҷавоб ба Мурочиати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба нишони Котиби Генералии Бонки Ҷаҳонӣ Ҷеймс Вулферсон ва Котиби Генералии СММ ҷаноби Коффи Аннан, ташкил карда шуда буд, ки бо вазъияти ташвишовар дар кӯли Сарез ва хоҳиши расонидани кӯмак дар ҳалли ин масъалаи глобалӣ ва минтақавӣ вобаста мебошад.

Мақсади ташрифи ҳайат – гузаронидани тадқиқот, ҷамъбасти маводҳои мавҷудбуда оид ба тадқиқотҳои кӯли Сарез ва муайян намудани тадбирҳои аввалиндарача ҷиҳати ба ҳолати бехатар овардани сарбанди табиӣ Усой, инчунин коҳиш додани хавфи фалокати эҳтимолӣ ба аҳолии минтақа мебошад.

Хулосаҳои ҳайат чунин буданд:

1. Проблемаи кӯли Сарез барои тамоми Осиё Марказӣ проблемаи минтақавӣ мебошад;

2. Вобаста ба кулли ҷорабиниҳо ва лоиҳаҳои марбут ба проблемаҳои Сарез, новобаста аз манбаъҳои маблағгузорӣ, ҳамоҳангии Бонки Ҷаҳонӣ зарур мебошад;

3. Ба роҳбари ҳайат А. Палмиери таҳияи ҳисоботи ниҳой оид ба натиҷаҳои фаъолияти ҳайат ва ирсоли он ба Бонки Ҷаҳонӣ, СММ, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аъзои ҳайат зарур мебошад. Ҳамзамон, омода намудани супориши техникӣ оид ба ҷораҳои аввалиндарача ба маблағи 3,5-4,0 млн. доллари амрикоӣ ва мурочиат ба СММ (комиссия оид ба фалокатҳо дар хусуси маблағҷудокунии барои корҳои пешакӣ) зарур аст.

Минбаъд мушовирони Бонки Умумиҷаҳонӣ Барномаи ҷорабиниҳои аввалиндарачаро, ки аз тарафи Раёсати «Сарез» омода шудааст, омӯхта, розигии худро ҷиҳати расонидани кӯмаки молиявӣ доданд, вале ба шарте ки Раёсати «Сарез» фақат бо проблемаҳои кӯли Сарез машғул шавад. Дар ин асос 15 октябри соли 1999 бо қарордоди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар заминаи Раёсати «Сарез»-и назди ВХФ МГ ҚТ Агентии амалигардонии барномаи ҳалли проблемаҳои кӯли Сарез таъсис дода шуд. Ёхдадорҳои асосии Агентӣ мутобикати корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, муҳандисӣ-геологӣ, таҷрибавӣ-конс-трукторӣ, топогеодезӣ ва сохтмони роҳи автомобилгардро ба тарафи сарбанди Усой дар бар мегирад.

Бонки Умумиҷаҳонӣ давлатҳо ва ташкилотҳои байналхалқие, ки метавонанд барои мақсадҳои аввалиндарача ҷиҳати ба амал баровардани Лоиҳаи «Огоҳ намудани аҳоли дар ҳолати раҳнашавии

обҳои кӯли Сарез» кӯмаки молиявӣ расонанд, муайян намуд. Ба Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯмаки молиявӣ дар шакли грант ба маблағи 4 млн. 290 ҳазор доллари амрикоӣ чун қард шуд.

Дар қори ҳал намудани мушкилоти дар пеш истода ҷумҳурии мо аз имкониятҳои ҳамкорӣ дар доираи ИДМ фаъолона истифода намуд. 4 апрели соли 2000 дар ш. Ашқобод машварати сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ баргузор гардид, ки дар он масъалаи кӯли Сарез баррасӣ қард шуд. Дар ҳулосаи ин машварат гуфта шуд, ки Шӯрои сарони давлатҳо, Ҷумҳурии Қазоқистон, Қирғизистон, Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбакистон, ахбороти Ҷумҳурии Тоҷикистонро оиди қабули чораҳои қатъӣ барои пешгирии раҳнашавии эҳтимолии обҳои кӯли Сарез ва бо дарки хатари қидди вазъият баррасӣ намуда, оиди муруҷиат намудан ба ҳамаи ташкилотҳои байналхалқӣ бо хоҳиши расонидани кӯмаки моддӣ ва техникӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавриди ба ҳолати беҳатар овардани кӯли Сарез қарор қабул қарданд.

Бо кӯмаки Бонки Умумиҷаҳонӣ иҷроқунанда дар шахсияти Конфедератсияи Ҳукумати Швейтсария пайдо гардид. Байни ҳукуматҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Конфедератсияи Ҳукумати Швейтсария моҳи декабри с. 2000 Созишнома оид ба иҷрои Лоиха дар мавзӯи «Оғоҳ намудани аҳоли дар ҳолати раҳнашавии обҳои кӯли Сарез» ба имзо расонида шуд.

Моҳи октябри соли 2000 дар доираи Лоихаи паст намудани хавфи вайроншавии кӯли Сарез дар ш. Душанбе Миссияи назоратӣ барои оғози иҷрои Лоиха ташриф овард, ки онро Рита Сессти сарварӣ менамуд. Дар ҳайати Миссия А. Палмиери, А. Крутов, Р. Шустер ва О. Занинетти буданд. Минбаъд ба Миссия намояндагони Котиботи Давлатии Швейтсария оиди масъалаҳои иқтисодӣ (SECJO)– Дагмер Фогел ва Лорен Гий, инчунин намояндагони фонди Оғохон –Ҳаким Феҳраста ва Мирзо Ҷаҳонӣ ҳамроҳ шуданд.

Адабиёт:

1. Кӯли Сарез: Сад соли таърих, Душанбе 2011
2. Маҷмӯи ҳуҷҷатҳои меъёрию ҳуқуқии ҚТ дар соҳаи ХФ, Душанбе-2011
3. Қонуни ҚТ “Дар бораи мудофиаи граждани”

